

Kroppsliga livsytringar hos människan och djuren

av Viola Järnfeldt 25 febr 1932

Om föreliggande utgåva

Till grund för föreliggande utgåva förelåg ett handskrivet manuskript som har tolkats och renskrivits som ett Word-dokument av Barbro Andersson, Kerstin Olsson, Vivianne Samuelsson, Kerstin Svensson och Marina Samuelsson.

Uppsälje den 5 maj 2016

Innehåll

Livsytringar som återfinnas hos människan	2
Livsytringar som återfinns endast hos vissa djur	6
Fåret och geten.....	7
Hästen.....	8
Svinet	8
Hunden	9
Katten.....	9
Hönsen.....	10

Livsytringar som återfinnas hos människan

1. Njösa= nysa, ordet böjes njösa, njösa, njöstä, användes om en person nyser flera gånger å rad. Då någon nyser händer att man kan få höra utrop som, ögu jälp dä snörtjillingö = gud hjälpe dig snorkilling.
2. Uttrycket fnysa finns inte i dialekten, om inte snusa kan vara en avledning av samma? Så säges ex. om en person som andas hörbart att han snusä. Dock gäller inte denna benämning i sovande tillstånd, då säges istället han snarkä.
3. Benämningen pusta, användes om person som arbetar hastigt, så att andhämtningen blir häftigare och mera hörbar än i vanliga fall. Pusta användes även i samband med vila, ex stanö ö pust ut. Beteckningen blåsa användes om kreatur hastigt pressar ut luft genom näsborrarna, men också om person, som är grinig av sig, då denna kanske får heta tjinkblåsa, je va sta ö pöt på blåsa, säges om person som vid minsta anledning lätt blir stött.
4. Beteckningar för olika med läpparna och tungan åstadkomna oartikulerade ljud. Smakka (åt hästar) ljudet frambringas genom att tungspetsen sätts mot gommen nästan vid framtänderna, varvid underkäken och tungan föres upp och ned. En slags smackning åstadkommes genom att tungan föres upp och ned, först i främre sedan i bakre delen av gommen. Förr sades att den, som smackade på ovan angivna sätt var tjänstvillig nog ötä klapp klädär a honkusnö = klappa kläder åt den onde. En annan tjänst gjorde man honom, som an jekk attär=(gick baklänges) då troddes att man bar vatten åt honom. Ljudet som uppstår vid den senare ösmakkninjaö låter ungefär klokk- kla (påminnande om klädklappning).

Lipa= en sorts grimas, som uppkommer genom att underläppen, med tillhjälp av halssenorna drages så långt ner som möjligt. Rörelsen användes för att beteckna förakt eller vanvördnad.
5. Vissla, visslä, som mera skämtsam benämning kan anges bryna, böjning= brynä, bryntä. Om man tog sig orådet före att vissla eller blåsa i en nyckel, så visslade man på öan ondaö, som då osynlig står bakom ryggen, skrattar och gör grimaser. Spälö på läpp går så till att en melodi gnolas, samtidigt som underläppen sättes i dallring med tillhjälp av pekfingret. Om omusikalisk person säges ibland, han kann bära spälö på läppän, ett annat uttryck för samma, späl munnharpa. öOm kullör visslä får döm sjäggö sades förr.
6. Slävö= dregla. Beteckning för dreglande person, slävölapp (mest om barn).
7. Sputta, böjn. Sputtä Beteckning för spottkluns. Snörslaska, för fradga kring munnen, frödör, öfrödor stog öm munnö säges om person pratar så fort att inte saliven hinner nedsväljas.
8. Hosta, böjn hostä ordet styr dativ ex. ho host snör. Hargla= dragning i halsen varigenom slem stötes upp. Benämning för harglandä person, hargälr.

9. Rapa, räpö, räptä, räpning, räpöndä. Ljudet vid rapningar har någon gång liknats vid ordet öpp! Därav ett talesätt, öpp sa lappkulla då o räpt en hårmakk!
10. Kråkas= kretjas, spy, spyr, spyddä. Ord som beteckna att man vill kråkas, je e sö olikandäs je vill kretjas. Med fyllspyör och brännvinsspyör avses uppkastningar från druckna personer. Kresmagö är den som har lätt för att kråkas . Vid anblicken av något äckligt användes uttryck som hä vändäs ti mä bära je tänk på ä. Beteckning för häftig och riklig uppkastning; je spyddä söm en räb. Je kund då spy, uttrycket användes i samband med enformigt arbete ex. någon har en längre tid sysslat med klippning av mattor, till sist börjar tålamodet tryta och man tröttnar och kan då ibland utbrista, je a lest å sö je kund spy slarvör.
11. Andas; andas, anda, andä. Med detta avses andningen i dess helhet. An på, betecknar att man andas på något föremål, ex en fönsterruta. Väsö, västä, benämning som användes vid stark förkylning ex, ho e sö snöru sö ä va knappt ä västä bötyna.
12. Beteckning för andedräkt, an, för hämta andan, hämt an, dra a sä an. För dålig andedräkt, ölak anda, för andfådd, andfådd/käsö böjn; kästä, benämningen användes huvudsakligen om den häftiga andning, som uppkommer vid raskt gående, springande o dyl.(flämtning).
13. Störkna, böjn, störknä= kvävas.
14. Beteckningen för kippa efter andan, dra ätt an, drog ätt an.
15. Hicka= hikka, hikkä, fyllhikka= hicka som inställer sig hos berusade personer.
16. Äta= jätö, böjn, jät, åt a itti. Från riksspråket avvikande avledningar av äta, ex någon har ett körselarbete, varvid förtjänsten blir liten, eller ingen alls. Då säges, hä jät öpp sä tä far mä ä, jät ut sä, ex om djur som gräver ut sig, kaniner, råttor, råvar osv makkittnä, beteckning för kreatur eller människor som blivit bitna av hårkrånk= mygg, flugor, sve= småmygg o dyl. makkitti= om murket träd, maskäten frukt m.m. storjätöra= person som är mycket matfrisk av sig. Beteckning för ätbar= jätligä, ojätlä= om mat som blivit förstörd. Om svamp säges jätligä ö förjiftigä söppär. (all svamp benämnes söpp).
17. Mat. I detta ord innefattas sådant som ätes vid måltiderna, men också mat i allmänhet matnyttut= ätbart. Beteckningar för mat, jätö, matgusslån.
18. Mata= matö, ordet har i dialekten tre olika betydelser. 1. Ge någon mat, mat ungär, eller andra som inte kan äta själva. 2. Beteckning för rörelsen som utföres vid kärvarnas nedföring i tröskverket, matö, person som utför detta arbete, matöra. 3. Matö även beteckning för säd som håller på att mogna ex. röjjän a ti på matö= rågen håller på att mogna och få kärna. Om någon anskaffa mat heter det att öhan e utä ö fängtä, eller frakt hemmatäö.

Ex på från riksspråket avvikande sammansättningar med mat, mat-fräsk= person med god aptit, mat-le= då kreatur eller människor mister lusten att äta, mat-gnätu= snål på mat.

19. Svälta= svältö, svalt, svöln= utsvulten. Den mera skämtsamma benämningen svältrem användes om livrem försedd med hål ösö ä går tä ha hop sä ätt söm an e hungru tä, ett höl på mörgon, ett på ötosida ö ett tä kvälläö. För att inte svältande barn skulle känna hungern och skrika fick dom förr i världen mindre brödsmlor i en liten trasa, som doppats i ättlagu. En tråd bands över flikarna och stuppån var färdig att stoppas i munnen på barnet, som då blev lugnare. Skämtsamma uttryck för att leva vid svältgränsen, lävö på solsjen (solsjin) ö fint vär, lävö på hoppä, usöm örmilla= sandödlan, lävö å assint, lävö på hullä.
20. Hungrig= hungru, hungär. Med detta avses längtan efter mat. Andra beteckningar för hungrig; tom, matjätnödu, sugandä= ex efter någon särskild sorts mat, salt-mat= je e sö sugandä ätt nö salta. Beteckning för dryg i maten= storåtu, för glupsk= glummin, mattarv.
21. Här en historia om en Järna-karl som var storätare. I frågavarande man skulle till fäbodarna på vedhuggning. Hustrun hade lagt i mat för en hel vecka, i en stor siväska= en större väska av kalvskinn, som bäres på ena sidan med en rem över axeln. När han kom halvvägs började magen knota efter mat. Siväsklötjä kom nu upp och maten också. Efter en stund var väskan tom. Då tyckte inte karlen det var värt att släpa på väskan längre. Den fick finna sig i att tom bli upphängd i en stor gran. Färden fortsattes till fäbodarna. Men vid framkomsten måste han lägga sig och vila av idel mätthet. Vilostunden varade ett dygn och sen arbetade han i fyra dagar utan mat. Då karlen på lördagen gick hem, hämtade han sin väska från granen. Nu var dom lika tomma både väska och karl, så det berättas att det gick åt mycket mat vid hemkomsten. (Berättelsen är sann).
- Lysten= lystn, tarv, tarvskallä benämning på lysten person. Fekk du nu släkk tarvän då?, säges om någon fått sitt lystmäte av viss mat.
22. Glupa= glafsö, glafsä, som betyder äta fort och glupskt= glafs ti sä, sno ti sä, häv ti sä.
23. Beteckningar för måttlighet i mat och dryck för dålig aptit; snarmätta, pälu. För kinkig i fråga om mat, grannlagö på mat. Avsky för mat= je lik int ä, je ant maga tä.
24. Beteckning för att äta långsamt= drölä, person som är ösenö av sig för att äta litet- vär nätt i matn.
25. Uttryck för att äta mellan målen, mölä= äta något enbart ex bröd, orsaken varför man äter mellan målen, je e pökka jäta, öm je skä stå mä tä nästa mål. Je vill a nö tä bida på tä nästa mål.
26. Mätt, med betydelsen fullstoppad; stinn, tvärmätt, tvärstinn= beteckning för mätthet, som inträder vid måltidens början ex på skämtsamma uttryck för stark känsla av mätthet, je e sö mätt sö bäljen kan skjut mä frå bolä, je tror je kund sprikka, je e sö mätt sö bäljen kund sprikka, je e sö mätt sö bäljen e fyrkant, je e sä sprikkande stinn.
27. Bitar= bita, bet, bitti, bit-tå, ex när man biter av en brödbit, bittn= stungen av orm eller biten av hund eller häst.

28. Tugga= tugga, tuggä, tugga har inte betydelsen för dia. Beteckning för smaska under tuggandet; smakkä mä döm jät, smakk ti sä matn.
29. Smaka, ordet styr dativ i uttryck som hä smakt gött, hä smak mer å e da. Hä syns då att han smakt ä, säges om lindrigt berusad person, böjning; smakö, smakä, smakt.
30. Suga, sugä, sug, sög, ordet användes sällan i betydelsen då som i dialekten heter pappä. Dock förekommer i uttryck som : ässn unjän e då sö galn tä sug mä. Då någon är sjuk och därav har dålig aptit säges; Hä e knappt je kan sug ti mä en mjölkår, eller ett matgryn. Suga används inte i samband med röka. Det heter då dra jell.
31. Dricka= dräkk, drakk, drintjarä person begiven på starka drycker. Dräkka, beteckning för en art av drycker, ex enbärdräkka, maltdräkka.
32. Dryck= dräkkbart, vått åt människor, allt som är drickbart, åt kreaturen, skvalen, vattn, tunnflytande föda.
33. Beteckningar för att dricka glupskt, bälg ti sä, böll ti sä, lukaslen= begiven eller glupsk på att dricka. (Uttrycket är nu bortlagt.)
34. Supa= supa, sup, söp. Sup, beteckning för viss kvantum av rusdrycker. Han sup, beteckning för person som använder starka drycker. Sup ätt an, ex om man kommer i kallt vatten och därvid hajar till. Kallsup= vatten och brännvin hopblandat (grogg). Åsupin= redlös, överlastad. Beteckningar för supig person, supluns, fyllhund, brännvinstarm.
35. Sörpla= söppla, för sörplande person, söppäl.
- 36-
- 37-
38. Smälta maten= hall på jär sä nytta å matn, för ljud i magen=, je e sö hungru hä rulä, hä vrälä sö ä nö (ill) skrik ti mä.

Livsytringar som återfinns endast hos vissa djur

39. Beteckningar för råma, rytä, röt, för nöt råma svagt gnöla, för råma starkt, vråla, bälgbetysä.
40. Beteckningar för se sig förskräckt omkring, undrä på nönting, för bråka= vär bångstyru, spätju, för stångas= stångtoku, stånggaln, för rusa blint iväg med svansen i vädret= tjesa, kuta, sno iväg. Ko som är ostyrig av sig benämnes räncko= ränn te jinum roggåln.
41. Äta= jätö, ordet användes dels om kreaturens ätande i ladugården, dels om ätandet av växande gräs m.m ex. döm a itt öpp, om kreaturen ätit i sig fodret de fått, döm a bet tå, säges om dom betat av. Med betä avses oftast bete i form av självväxande gräs vid fäboddar och liknande ställen. Beteckning för avbeta ett område, jät tå, böjn. itt tå, löta= låta kreaturen beta. För avgnaga gräs= gnag tå, napp ti sä, för äta begärligt, mumsa, hun-tissä(häv ti sä).
42. Beteckning för idissla, tugg itjässl, för det som stötes upp, itjässl= ta öpp itjässl. Mista förmågan att idissla= tapp bört itjäsä.
43. Beteckning för låta sitt vatten (om kreatur), pissa böjn. pissä, för träcka (bajs), sjita böjn. sjet, sjitti, för klumpar av kospillning, kodyngruka. För kospillning, kodynja, för torkad träck på kons ben eller buk, dyngskovör.
44. Beteckning för tjurgalen, yxna. Ordet yxensträng finns inte i dialekten. Beteckning för befruktad ko, ikalv, mä kokalv. För fruktsam = ök sam, rägglen, det senare uttrycket numera bortlagt. För ofruktsam, mjölkande eller i sin stående ko= gallko.
45. För dräktig ko, kalvstinn, bälgv. Med avseende på kalvningen ex kora e kalvfälu tä mäxmässjälda, ho skä kalva när söm hälst. Om kalvningen fördröjs säges att; o går yvy= går över. Beteckningar för olika tecken på att kalvningen är förestående= nesönknä ben attatä, a fäll ti jurä (juvret).
46. Benämningar för kalva = kalva, för vattkalven= vattukalvån, för fosterhinna= fortblåsa, för efterbörd= vin, som fått ifrån sig efterbörden= kalv frå sä, e fälu. För nyss kalvad ko = nykalva. För ko som kalvar tidigt på vintern = höstko, julko. På vårvintern= lådigsko, senare= sömmörko.
47. Beteckning för mjölka om ko, mjölka, i denna benämning kan också innefattas att kon mjölkar mycket ex. äso kora e sö bra tä mjölka, hä e e rikti mjölko. Ord som användes vid beskrivningen av tecken i en kos yttre, som antyda hennes mjölkkningsförmåga, kokalv söm a storä mjölkårär värt e bra mjölko. Någon gång, dock mera sällan lägg an å= föder upp kalvar som bara har tre spenar, pappär, till kor. Beteckning för hårdmjölkad, hålmjölka, för hålla mjölken, hall mjöltja, fäll int ti. Benämningen för börja avsöndra mjölk, ta på mjölka, ta på fäll ti, förminska mjölkavsöndringen, sin å, som håller på att sina, sin-ko. Om en som inte lämnar någon

mjök alls säges att; ho står i sin. Benämning för ko som mjölkar från kalv till kalv, ho mjök hop. Uttryck som beteckna en felaktighet i mjölkens sammansättning, mjölksliten, mjök blo.

Fåret och geten

48. Beteckning för bräka, brätja, för bräka starkt, väla, välä, (välgumsä). För flåsa om get, blåsa, spjörpa= näsljud av bock.
49. Benämningar för stångas om getter och får, bussas, stångas, hornas. För röra öronen av otålighet, klippa mä öror, om får som är dåliga att hålla sig med, säges att, döm vär ättä, e klene tä hall sä mä. För vifta med svansen, slänga mä rumpa, spring ö fjöllä, säges om får eller get som hoppar omkring en.
50. Beteckningar för äta särskilt om får och getter, gnagö, nappa. Benämning för get eller fårlort= takkdynglort, takklort, jett-lort. (Om någon talar stötande fort och osammanhängande säges= hä låt söm då jettar sjit på e näver.)
51. Beteckning för brunstig om gumse, blesna, för brunstig om bock, bröndö, bröndbökk= bock som används till avelsdjur, för brunsttid, bröndti, för brunstig om get, vill ta bökk.
52. Beteckningar för dräktig om tacka= lammdigär, lammstinn, om get= mä tjillingär, tjillingdigär.
53. Beteckning för juvrets fyllande med mjök, ho tar på fäll ti jurä, ho tar på få jur, för lamma= få lammungär, lamma, för killa (få killingar) tjilla, takk skä du a ö gött skä du få bära böttjän a tjilla. Skämmtsamt talesätt om oviss belöning för erhållen hjälp!

54í .

Hästen

55. Beteckning för gnägga, gnäddja, böjn; gnäddjä, för gnägga helt sakta hössa, böjn; hössä, för gnägga högt skria, skriä, för frusta= blås.
56. Beteckning för draga läpparna tillbaka och lägga öronen bakåt, gränja, gränjä, för lyfta med svansen, slänja mä rumpa, för märr som pissar, piss på rumpa ö släng kring ä, pissmar. För med tänderna helt vänskapligt gnaga varandra på halsen, döm hall på köm sams= bli goda vänner, för krubbitare, kröbbitarä.
57. Beteckning för hästens ätande, gnagö, gnag.
58. Beteckning för hästräck, hästdynja, för klump, hästdynglort, för urin av häst, hästpiss, marpiss.
59. Beteckning för brunstig (om märr) yxna, vill a hingst.
60. Beteckning för dräktig om märr, mä fölö, fölödigär, ifölö, fölöstinn. Att fölningen är nära, syns på att assölä sväll.
61. Beteckning för sätta mjölk i juvret, fäll ti, för föda om märr, fölö, för hinna om föl, fotblåsa, för efterbörd= ättböla.

Svinet

62. Beteckning för grymta, grymtä, nöffä, för grymta sakta om smågrisar, smågrymta.
63. Beteckning för vältra sig i dyn, ligg ö vällt, plats där svin rotat, grispötu, för resa borst, böstas, böst öpp sä, för skrubba sig= skrubb sä, klå sä, för liggplats åt svin= bussu, best,= busso.
64. Beteckningar för tugga med smackande ljud, smakka, snask ti sä. För svinträck= svinlort, grisdynja, övi sa svinlortn, då va ´n ensamö (ironiskt talesätt om person som säger vi, där det istället borde heta jag.)
65. Beteckning för brunstig om sugga, böl, för brunstig sugga, bölsugga.
66. Beteckning för dräktig, grisdigär, mä grisär, grissugga, beteckning både för dräktig sugga och sådan som har smågrisar, för framfödandet= grisa, böjn, grisä, få smågrisär.

Hunden

67. Beteckning för skälla, själla, själlä. För hundskall på håll, hä själlä nöstas. För småskälla= gläfsa, för som skäller i tid och otid= gläfs-hund, för gnälla, gnäll, gnall. För flåsa, blås, käsö, för morra= mörra.
68. Beteckning för vifta med svansen, slänja mä rumpa, för sätta svansen mellan benen (vid skygghet) sloka mä rumpa, för vädra= dra vär, snusa, för nosa på= nosa, löft på.
69. Beteckning för visa tecken till ilska= böstäs, för visa tänderna= vis tannar å ölakhet, för ilsken hund= hä e en ölak hund, för hetsa en hund på någon= buss på n.
70. Beteckningar avseende hundens sätt att äta, gläfsa= hastigt och glupskt sluka maten= glum ti sä. Beteckning för snålas efter mat= välñas, tarvas= lysten. För dia om hundvalpar= pappa.
71. Beteckning för brunstig om hund= valpsjök, om hynda= löpsk, rönsk, pl, rönskä.
72. Beteckning för dräktig om hynda= ungstinn, valpdigär, för valpa= unga, få valpär.

Katten

73. Beteckningar för jama= jamö, jammla, kattas jammäl= användes som utropsord, för skrika av brunst= vrälä, brysjök= jammlä, för spinna= spinn, spinna, spann, för fräsa= fräsö, för morra= mörra.
74. Visa tecken till ilska= böstas, sjut öpp ryddjän. För sätta klorna i= klona, rivas, för märke efter kattklor= sveper= repor. Beteckning för löpsk om kattor= brysjökä, för dräktig= ungstinn, för föda ungar= unga, få kattungär.

Hönsen

77. Beteckning för hönsens olika läten= klokka, klokkandä, kakkla, för gala= ropa.
78. Beteckning för hönsens olika rörelser= spralö, kraffsa, för hönsträck= hönsdynja.
79. Beteckning för öva samlag med tuppen= spörö, för äggsjuk= varpklen, för värpa= varpa, för höna som ligger på ägg= surhöna, där höna lägger ägg= äggbu, för ligga och kläcka ut ägg= ligg ö varm döm, kläkka. För ägg som ej äger groningsförmåga= rötägg, för ägg utan skal= sjinnägg.